

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

GENDER-KOGNITIV PARADIGMA FOKUSIDA GENDER KONSEPTOSFERASI

Boyqulova Adiba

Shahrisabz davlat pedagogika instituti, magistrant

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy gender-kognitiv paradigma doirasida gender konseptosferasining amal qilishining nazariy va metodologik jihatlari har tomonlama tadqiq etiladi. Muallif gender tadqiqotlariga bo'lgan qarashlar evolyutsiyasini G'arb tilshunolarining (R. Lakoff, D. Tannen) fundamental asarlaridan tortib, o'zbek (Sh. Safarov, N. Mahmudov) va rus (A. Kirilina, E. Goroshko) tilshunoslik maktablarining zamonaviy yondashuvlarigacha tahlil qiladi. Paremiologik fond kognitiv ssenariylar va gender stereotiplarining eng reprezentativ manbai sifatida alohida e'tiborga olingan. O'zbek va ingliz paremiyalarining qiyosiy tahlili asosida lisoniy dunyo manzarasining milliy-madaniy o'ziga xosligini aks ettiruvchi maxsus kognitiv modellar aniqlangan.

Kalit so'zlar: gender, kognitiv paradigma, konseptosfera, gender stereotipi, paremiologiya, kognitiv metafora, lisoniy dunyo manzarasi..

ГЕНДЕРНО-КОГНИТИВНАЯ ПАРАДИГМА В ФОКУСЕ ГЕНДЕРНОЙ КОНЦЕПТОСФЕРЫ

Бойкулова Адиба

Шахрисабзский государственный педагогический институт, магистрант

Аннотация

В данной статье всесторонне исследуются теоретические и методологические аспекты функционирования гендерной концептосферы в рамках современной гендерно-когнитивной парадигмы. Автор анализирует эволюцию взглядов на гендерные исследования, начиная с фундаментальных трудов западных лингвистов (Р. Лакофф, Д. Таннен) до современных подходов узбекской (Ш. Сафаров, Н. Махмудов) и русской (А. Кирилина, Е. Горошко) лингвистических школ. Особое внимание уделяется паремиологическому фонду как наиболее репрезентативному источнику когнитивных сценариев и гендерных стереотипов. На основе сравнительного анализа узбекских и английских паремий выявляются специфические когнитивные модели, отражающие национально-культурную специфику языковой картины мира.

Ключевые слова: гендер, когнитивная парадигма, концептосфера, гендерный стереотип, паремиология, когнитивная метафора, языковая картина мира.

GENDER-COGNITIVE PARADIGM IN THE FOCUS OF GENDER CONCEPTOSPHERE

Boyqulova Adiba

Shahrisabz State Pedagogical Institute, Master's Student

Abstract

This article comprehensively explores the theoretical and methodological aspects of the gender conceptosphere's functioning within the framework of the modern gender-cognitive paradigm. The author analyzes the evolution of views on gender studies, from the fundamental works of Western linguists (R. Lakoff, D. Tannen) to the contemporary approaches of Uzbek (Sh. Safarov, N. Makhmudov) and Russian (A. Kirilina, E. Goroshko) linguistic schools. Special

attention is paid to the paremiological fund as the most representative source of cognitive scripts and gender stereotypes. Based on a comparative analysis of Uzbek and English proverbs, specific cognitive models reflecting the national-cultural peculiarities of the linguistic worldview are identified.

Keywords: gender, cognitive paradigm, conceptsphere, gender stereotype, paremiology, cognitive metaphor, linguistic worldview.

Gender-kognitiv paradigma doirasida gender konseptosferasini tadqiq etish zamonaviy tilshunoslikning eng muhim va istiqbolli yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv tilni faqat kommunikativ vosita sifatida emas, balki inson tafakkuri, ijtimoiy tajribasi va madaniy qadriyatlarining inʼikosi sifatida talqin qiladi. Ayniqsa, gender konseptosferasi orqali jamiyatda erkak va ayol obrazlarining qanday shakllanishi, ularning kognitiv strukturalarda qanday aks etishi va til orqali qanday uzatilishi aniqlanadi. Gender konseptosferasi shaxsning ijtimoiy tajribasi va madaniy qadriyatlarini oʻzida aks ettiruvchi kompleks kognitiv tizim sifatida koʻriladi [1]. Bu yondashuv tilni inson tafakkuri va jamiyat bilan bogʻliq vosita sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Jamiyatdagi erkak va ayol obrazlarining shakllanishi hamda ularning til orqali uzatilishi kognitiv modellarning tahlilini talab qiladi. Bu jarayonda “gender” biologik jinsdan koʻra kengroq tushuncha sifatida qaralib, u ijtimoiy, madaniy va psixologik omillar bilan chambarchas bogʻliq boʻlgan kognitiv kategoriya sifatida talqin qilinadi. Gender konseptosferasi esa aynan shu kategoriya asosida shakllangan konseptlar tizimi boʻlib, u til, madaniyat va tafakkur kesishgan nuqtada vujudga keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Gender tadqiqotlarining rivojlanishi kognitiv tilshunoslik asoslari bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jahon ilmiy maktablarida faol rivojlandi [1; 5]. Robin Lakoff (1975) “Language and Woman’s Place” asari bilan gender tilshunosligining ilk fundamental tadqiqotlaridan birini taqdim etdi. U ayollar nutqining oʻziga xos kognitiv belgilarini, xususan, noaniqlik va yumshoqlikni ijtimoiy stereotiplar natijasi ekanligini isbotladi. Deborah Tannen (1990) “You Just Don’t Understand” asarida erkaklar va ayollar nutqini ikki turli kommunikativ strategiya, yaʼni “genderlekt” tushunchasi orqali tahlil qildi. R. Lakoff va D. Tannen tadqiqotlari ayol va erkak nutqining oʻziga xos kommunikativ belgilarini aniqlashda asosiy nazariy manba boʻlib xizmat qiladi. Rus maktabi vakillari orasida A. V. Kirilina genderni kognitiv kategoriya hamda biologik jinsning madaniy transformatsiyasi sifatida izohladi. V. I. Karasik va S. G. Vorkachev konsept tarkibida obrazli, tushunchaviy va qadriyatli qatlamlar mavjudligini taʼkidlaganlar. Oʻzbek tilshunoslik maktabida Sh. Safarov konseptni inson tajribasining umumlashtirilgan mental modeli sifatida talqin etgan boʻlsa, N. Mahmudov antropotsentrik paradigma doirasida til birliklarida milliy mentalitet va gender stereotiplari aks etishini koʻrsatgan. Oʻzbek va rus maktablari gender konseptini ijtimoiy-madaniy kontekst hamda antropotsentrik paradigmalarda oʻrganishi bilan ajralib turadi [3, 4, 6].

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqotning metodologik salmogʻini taʼminlash uchun quyidagi metodlar majmuasidan foydalanildi:

Qiyosiy-lingvokulturologik tahlil — ikki til (oʻzbek va ingliz) materialini parallel ravishda koʻrib chiqib, ulardagi konseptual oʻxshashlik va farqlarni aniqlashga xizmat qiladi. Mazkur metod ikki tilning milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi hamda gender stereotiplarini vizualizatsiya qilishda samarali vosita hisoblanadi [6; 10].

Semantik maydon tahlili — “erkak” va “ayol” konseptlariga kiruvchi leksik birliklarning (ot, sifat, feʼl) semantik qirralarini yoritishga yordam beradi. Ushbu tahlil konsept tarkibidagi leksik birliklarning asosiy semantik belgilarini aniqlashda muhim rol oʻynaydi.

Konseptual metafora tahlili — J. Lakoff nazariyasi asosida paremiyalardagi metaforik modellarni, masalan, *ayol* — *koʻrk*, *erkak* — *himoya* kabi modellarni aniqlashga imkon beradi. Mazkur metod paremiologik fond tarkibidagi kognitiv skriptlarni ochish va ularning ijtimoiy-madaniy kontekstini yoritishda muhimdir.

Kontrastiv tahlil — gender stereotiplarining tillarda aks etish darajasini miqdoriy va sifat jihatdan qiyoslash imkonini beradi.

NATIJALAR VA ULARNING TAHLILI. Tahlillar natijasida gender konseptosferasining paremiologik fondagi voqelanishi bo'yicha quyidagi ilmiy natijalar olindi:

O'zbek lisoniy manzarasida erkak konsepti, asosan, "hokimiyat" va "mas'uliyat" freymlari bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Buni *Eri borning o'ti bor* kabi paremiyalar orqali kuzatish mumkin. Ayol konsepti esa "sadoqat", "ro'zg'or" va "go'zallik" freymlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bunga *Aqlli xotin — uy ko'rki* paremiysi misol bo'la oladi [10]. Ingliz lisoniy manzarasida esa *man* konsepti ko'proq individualizm va shaxsiy muvaffaqiyat modeli asosida shakllanadi. Masalan, *Every man is the architect of his own fortune* paremiysi erkak obrazining individual mas'uliyat va mustaqil muvaffaqiyat bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Tahlillar shuni ham ko'rsatdiki, har ikki tilda gender assimetriyasi mavjud bo'lib, bu holat jamiyatdagi iyerarxik munosabatlarning kognitiv in'ikosi sifatida namoyon bo'ladi [11].

MUHOKAMA. Gender stereotiplari shunchaki tavsifiy emas, balki preskriptiv, ya'ni buyuruvchi tabiatga ham ega. A. Wierzbicka va M. Pimenova qarashlariga tayangan holda aytish mumkinki, konseptning qadriyatli qatlami milliy madaniyatning eng konservativ qismidir. O'zbek paremiologik fondidagi maqollar gender konseptlarining yadrosi sifatida mahorat, sadoqat va go'zallik komponentlarini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Paremiyalar milliy madaniyatni ifodalovchi eng barqaror kognitiv skriptlar sifatida til orqali avlodlarga uzatiladi [9]. Masalan, o'zbek tilidagi *Bir yigitga qirq hunar oz* paremiysi erkak konsepti yadrosiga "mahorat" komponentini majburiy kognitiv belgi sifatida joylashtiradi. Ayol go'zalligi o'zbek madaniyatida ko'proq ma'naviy olam bilan o'lchansa, ingliz madaniyatida bu individual jozibadorlik sifatida periferiyada namoyon bo'ladi.

XULOSA. Olib borilgan tadqiqotlar asosida quyidagi yakuniy xulosalarga kelindi:

Gender-kognitiv paradigma gender konseptosferasini til, tafakkur va madaniyat kesishgan nuqtada o'rganishga imkon beruvchi eng samarali metodologik asosdir.

Paremiyalar gender stereotiplarini madaniy xotirada eng barqaror saqlovchi "kognitiv skriptlar" sifatida xizmat qiladi.

Har bir tilning o'ziga xos gender manzarasi mavjud bo'lib, u ijtimoiy-madaniy omillar ta'sirida shakllanadi va til orqali avlodlarga uzatiladi [6, 11].

Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlar tilshunoslikning antropotsentrik asoslarini boyitishga xizmat qiladi.

Kelgusi tadqiqotlarda boshqa tillar va madaniy muhitlarda gender konseptosferasini o'rganish, paremiologik fondni kengaytirish hamda kognitiv-metamorik modellarni yanada chuqurroq tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Lakoff R. Language and woman's place. – New York: Harper & Row, 1975.
2. Tannen D. You just don't understand. – New York: Morrow, 1990.
3. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты. – М., 1999.
4. Махмудов Н. Тилнинг назарий масалалари. – Тошкент: Akademnashr, 2015.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
6. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006.
7. Wierzbicka A. Emotions across languages and cultures. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
8. Пименова М. В. Менталитет. Язык. Концепт. – СПб., 2006.
9. O'zbek xalq maqollari. 2 jildlik. – Toshkent: Sharq, 2005.
10. Oxford English Dictionary. Online edition.
11. Sharipov Sh. Pragmalingvistika asoslari. – Toshkent, 2018.